

HET MIDDELEEUWSE LANDSCHAP IN DE BARONIE VAN BRED A (II)

Poging tot reconstructie aan de hand van oude veldnamen

CHR. BUIKS

DE BEGROEIING

In de vroege middeleeuwen moet het bos grote delen van de Baronie bedekt hebben, hoewel er ook toen al heidevelden aanwezig geweest zijn. Deze heidevelden zijn door intensieve begrazing ontstaan uit schrale Eiken-Berkenbossen; ze kwamen reeds in de Bronstijd voor.⁷⁶⁾ Namen die wijzen op de aanwezigheid van bossen zijn: hout, lo, bos en woud. De eerste drie komen in de Baronie frequent voor.

De hout-namen behoren tot een oude laag: we vinden het element hout vooral in namen van nederzettingen. Als voorbeeld noemen we:

Oosterhout, anno 1213: Osterholt⁷⁷⁾

Den Hout, anno 1311: Rolinus dictus van de Houte⁷⁸⁾

Lindhout, anno 1277: silva de Lindenhout⁷⁹⁾ = mogelijk Lijndonk

Hooghout, anno 1315: Hoghehoute⁸⁰⁾, gehucht bij Teteringen

Heusdenhout, anno 1303: Hosenholt⁸¹⁾

Hulten, anno 1422: Holten⁸²⁾

Verder nog Wernhout, 't Hout (onder Princenhage), Varent (= Varenhout, eveneens onder Princenhage) etc.

Hout staat voor „bos van hoogopgaand hout“⁸³⁾; we moeten bij namen met hout dus denken aan een soort oerbos, met rijke variatie in begroeiing en volwassen bomen, dit in tegenstelling tot het begrip Lo, dat staat voor „bosje op hoge zandgrond“⁸⁴⁾ of ook wel „open plek in een bos“.⁸⁵⁾

Bij vestiging lette de mens uiteraard op de hoogteligging van het te kiezen gebied, maar zeker ook op de soort bomen, die zich op het terrein bevonden. Sommige bomen wijzen nl. op vruchtbare bodem, zoals Es en Haagbeuk, andere zijn indicatoren voor onvruchtbaarheid: Berk, Lijsterbes, Vuilboom etc.

Op niet al te rijke grond kon het loofbos door begrazing achteruitgaan: mogelijk ligt hier een verklaring voor het ontstaan van de lo-namen, die betrekking hebben op enigszins open bossen op wat hogere zandgronden. De vegetatie moet ook aangetast zijn door het afhakken van takken van Iepen en Essen: deze werden aan het binnen omheiningen lopende vee gevoederd. Door aftakeling van het toch al schrale bos kan zo een open plek ontstaan zijn: dat is de tweede betekenis van lo.

De namen met het element lo zouden dateren uit de 8e-10e eeuw.⁸⁶⁾ In de Baronie treffen we aan lo-namen de volgende voorbeelden aan:

Bavel, anno 1299 . . de Bavele⁸⁷⁾

Keersel, anno 1414, te Keesele⁸⁸⁾, gehucht bij Galder

Rutsel, anno 1447: Russele⁸⁹⁾, gehucht te Oosterhout
Oekel, anno 1324: Mase Tonuszzone van Oecle⁹⁰⁾
Baarle, Sprundel, Vlasselst etc.

Ook in veldnamen treffen we het element lo aan:
tlooheyvelt, te Rijsbergen, genoemd in 1510⁹¹⁾
den looacker te Bavel, vermeld in 1511.⁹²⁾

Baarle is min of meer een tautologische samenstelling: baar betekent immers „bloot”, hetgeen dus ongeveer op dezelfde lijn ligt als lo „open bosje . .”

Vanaf de 13e eeuw komen de bosnamen op: het zijn meestal geen namen van nederzettingen. Een van de oudste is ongetwijfeld: het in 1308 vermelde „dbossce van Lies”⁹³⁾ het huidige Liesbos. Verder noemen we nog „den dickenbos” te Gilze, 1456⁹⁴⁾ en „het biebosken” te Ginneken, 1685.⁹⁵⁾

Naast namen voor bos in het algemeen, kwamen er ook aanduidingen van de boomsoorten voor.

Elzen groeiden vooral op vochtige gronden: in 1456 vinden we in Gilze „het elschot”⁹⁶⁾ en in 1699 te Notsel „de Elshoeksken”.⁹⁷⁾ Aals, een nevenvorm bij Els, komt ook geregeld voor: Ter Aalst, een dictus van der Aelst⁹⁸⁾, terwijl in Gilze een gelijke naam gevonden wordt: „daelst” 1456.⁹⁹⁾ Elzen moeten in de middeleeuwen massaal in het dal van de Mark en de weerijs gegroeid hebben.¹⁰⁰⁾

Berken kennen we van allerlei schrale gronden, zowel van vochtige als van droge. Op vochtige plaatsen overheerst de Zachte Berk, *Betula pubescens* Ehr., een boom met zachtbehaarde takken en bladeren, terwijl op droge gronden meer de Ruwe Berk verschijnt, welke laatste meer hangende takken heeft en een witte schors vertoont. Onder Rijsbergen vinden we de „Berkt”, dat is een plaats waar berken groeien. Dergelijke collectieven zijn kenmerkend voor boomnamen: Espt, Elst, Eekt etc.

Doorn kan een aanduiding zijn voor allerlei doornige struiken, speciaal voor Meidoorn. Onder Teteringen lag een stuk grond „den doorenbosch”, 1565¹⁰¹⁾, terwijl we bij Oosterhout „den doorenacker” aantreffen, 1595¹⁰²⁾

Eiken zijn overvloedig vertegenwoordigd in de veldnamen. Dat hoeft geen verbazing te wekken, daar bekend is, dat zonder ingrijpen van de mens, het grootste gedeelte van de hoge zandgronden in Noord-Brabant bedekt zouden zijn met Eiken-Berkenbos (de zgn. climax-vegetatie). Onder Baarle ligt een gehucht Eikelenbos, onder Wernhout een gehucht „ter Eyck”, 1765¹⁰³⁾, terwijl we onder Alphen een gebied „deect” aantreffen (tegenwoordig Dekt geheten). Op Den Hout onder Oosterhout staat een eeuwenoude Eikeboom, waarin volgens een legende een monnik met een gewijde hostie bij zich, zich verscholen zou hebben. De stam van deze boom is namelijk hol. Volgens Verhulst¹⁰⁴⁾ zou deze boom reeds in 1353 bekend hebben gestaan als „den heyligen eick”, een naam die deze boom heden ten dage nog draagt. In 1524 wordt hij echter genoemd „den grooten eyck”.¹⁰⁵⁾ Bekend zijn ook verschillende kruiseiken: eiken voorzien van een crucifix, waar men op bepaalde dagen in processie naar toe trok. Een dergelijke Kruiseik bevond zich te Rijsbergen, en b.v. ook te Ginneken, op de plaats, waar de huidige Allerheiligenweg uitkomt op de Ulvenhoutselaan.

In 1634 wordt deze boom vermeld als „den cruyseyck”¹⁰⁶): hij moet identiek zijn met de reeds in 1513 genoemde „luyseicke”¹⁰⁷, en tevens met de in 1555 genoemde „preeck-eyck”.¹⁰⁸) Deze laatste naam is ontstaan in de tijd van de grote godsdienstwoelingen. Op Den Hout bevond zich ook een Luiseik; daar vinden we zelfs reeds in het jaar 1324 een „luse Bosch”.¹⁰⁹) Luis is te beschouwen als een pejoratief, een naam die iets denigrerends, iets minderwaardigs aanduidt.¹¹⁰) Dode en zieke bomen werden aangegeven met „ellendich” of „luis”; zie hierover Helsen¹¹¹) en ook De Bont¹¹²): vaak fungeerden dergelijke bomen als vaste punten in een grenslijn, of als afbakening van een akker e.d. Essen werden zeer gewaardeerd om hun buigzame, sterke hout. Deze bomen groeien bij voorkeur op zware, vruchtbare, kleiige bodem, zoals b.v. in het noorden van de gemeente Oosterhout. Daar bevinden zich nog enkele oude exemplaren in de directe nabijheid van de zgn. „Ruïne van Strijen”. In 1353 wordt een gebied juist ten noorden van deze ruïne aangeduid als „den Eschenstruyck”, blijkbaar stonden daar stronken van afgehouwen Essen.¹¹³) Mogelijk groeiden er in het centrum van het gehucht Heusdenhout ook Essen. Hose, zoals dat voorkomt in de oudere vermeldingen van de naam van deze nederzetting, betekende in het middelnederlands „steel”¹¹⁴): Hosenholt kan dus het bos zijn, waar bomen groeiden, die geschikt hout leverden voor het maken van stelen.

Effe komt in het Rijnland voor als naam voor de Iep¹¹⁵), terwijl in Vlaanderen de Spaanse Aak, een bepaalde soort Esdoorn, bekend stond onder de naam „Effentruel”.¹¹⁶) Effe zou op kunnen treden in de naam van het gebied de Effent, in 1442 genoemd „deffent”, gelegen ten noorden van voormelde ruïne¹¹⁷) en in de nederzettingsnaam Effen, onder Princenhage, in 1310 voorkomend als „Effenen”¹¹⁸) Weynen interpreteert laatstgenoemde naam echter als de genitief van een mansnaam Effe¹¹⁹), ofwel als Effe-heim „de nederzetting van Effe”. De t van Effent lijkt toch eerder te wijzen op een collectief, zoals we dat bij zovele boomnamen aantreffen (Espt, Berkt, Eekt, Bokt, Heernt etc.). Een nog iets oudere vermelding van de nederzetting Effen dateert uit het jaar 1299.¹²⁰) De Iep komt in de Baronie als toponymisch bestanddeel verspreid voor: we vinden b.v. de naam Ypelaar, een nederzetting tussen Bavel en Heusdenhout reeds vermeld in het jaar 1280 „Ypelaar”.¹²¹) De vorm epe komt voor in Epelberg, een streeknaam onder Heusdenhout en ook in de oudst overgeleverde akker-naam van de Baronie: de „Epeltere acker” te Sprundel, reeds genoemd in het jaar 1296, dat is nog eerder dan verschillende dorpsnamen.¹²²) Epelteer zal betekenen Iepeboom; tere = boom, vgl. Engels tree. De vorm olm is in de Baronie onbekend.

Gagel is een struikje met een sterk aroma, groeiend op zure, vochtige gronden: het moet vroeger dus zeer algemeen geweest zijn. Gagel werd tot in de 14e eeuw gebruikt ter conservering van bier; het verleende aan deze drank natuurlijk ook een apart aroma. Pas vanaf de 14e eeuw kwam de Hop hiervoor in de plaats. Gagel werd ook wel gebruikt in matrassen ter verdrijving van ongedierte. In toponiemen vinden we het element bv. in: „beempde genaemt tgaelrys”, te Gilze in 1456¹²³); Hey ende bosch „de gaelrys” onder Notsel, 1544¹²⁴) en verder verschillende Gageldonken, b.v. te Princenhage, eens een zeer om-

vangrijk hertogelijk leen.

Griend is een bepaalde wilgensoort (Duitse Dot?), waarvan de naam bewaard bleef in b.v. „den grient”, onder Oosterhout, 15e eeuw.¹²⁵) Het geslacht wilg omvat talrijke soorten, om nog maar niet over de bastaarden te spreken. De middeleeuwse mensen gebruikte wilgetakken voor het vlechten van weegten (wanden van schuren, stallen bestaande uit gevlochten takken en besmeten met leem en koemest), voor het verstevigen van dijken en wegen, voor het maken van manden enz. Sommige wilgen waren voor een bepaald doel uiteraard beter geschikt dan andere en het zal dus zaak geweest zijn om de diverse soorten uit elkaar te kennen.

Werft treedt op in een naam als Wervenschot, een deel van een zeer uitgestrekte gemeente bij Bavel, in 1510 omschreven als „d'broeck geheyten wervenschot”.¹²⁶) Verder te Zundert, op Hulsdonk” de werffhage”, 1516¹²⁷) en onder Princenhage het beemdengebied de Werft. Werft of wervenhout is de volksnaam voor de Waterwilg, *Salix caprea* L., een vrij kleine soort, die veel in moerassige gebieden optreedt. Tegenwoordig heet deze struik ook wel „wurft”. Daarnaast kende men wulge of wilge (volgens de Bo¹²⁸) niet identiek met werft, wurft): de Kraakwilg en de Schotwilg, beide tot grote hoogte opgroeiende bomen. Mogelijk zit het element wulft in het eerste lid van de naam Ulvenhout, en tevens in Ulvenschot, een stuk woeste grond bij Ulvenhout, (grenzend aan Wervenschot). Kaar is bewaard in namen als Kaarschot, een nederzetting bij Rijsbergen en mogelijk in Keersel, een gehucht bij Galder.

De oudst bekende attestatie van Kaarschot is „Karlscot”, genoemd in 1337¹²⁹), terwijl de oudste vermelding van Keersel dateert uit 1414: „keesele”.¹³⁰) Onder Rijkevorsel ligt eveneens een gehucht Kaarschot of Keirschot, terwijl we onder Alphen nog in 1422 aantreffen het „Kerbosch”.¹³¹)

Karlscot is waarschijnlijk gevormd uit Kaar + lo + schot, waarin kaar staat voor teenwilg, officieel Amandelwilg, *Salix amygdalina* L. genoemd. Dit is een heester, waarvan de takken zeer buigzaam zijn. Keersel is mogelijk gevormd uit Kaar + lo: de naam zou dus betekenen „bosje bestaande uit teenwilgen”. Wide was een andere naam voor de teenwilg¹³¹); als toponiem opgetekend in namen als: „den wyen hoff”, te Notsel, 1634¹³², „die wynstert 1471 een gebied onder Oosterhout.¹³³)

Wyn kan opgevat worden als een samentrekking van wyden.

Wide zal ook in het eerste lid van de Withagen, een gebied onder Ulecoten, aanwezig zijn.

Wiedauw „wissen, tenen, hetzij op struik staande, of afgesneden zijnde”¹³⁴) komt voor in de naam van een beemd onder Heusdenhout: „de weeuw”. Op Ter Voort lag in 1542 „het weduebosch”¹³⁵), terwijl in Zundert de Weduwestraat bekend is.

Wilg tenslotte komt in de toponymie van de Baronie veelvuldig voor: te Bavel lag in 1634 „lants genaemt doude willige”¹³⁶), terwijl onder Teteringen in 1531 genoemd worden „de drie willighen”.¹³⁷)

Rijs „rijshout” komt voor in de naam Rijsbergen, evenals in de naam de Risten, een gebied in het centrum van dat dorp. Onder Oosterhout lag en ligt de Rijs-

dijk, een dijk, verstevigd met rijshout. Onder Bavel lag in 1518: wyden genaemt de rijs¹³⁸⁾

Esp of Ratelpopulier is de naam van een struik, waarvan de bladeren reeds bij het minste windje gaan ritselen. Esp treed op in toponiemen als „despacker” te Teteringen, 1580¹³⁹⁾ en in „een parceel driessen genaemt d’esp” te Chaam, 1710.¹⁴⁰⁾ Mogelijk kende men in de Baronie ook de meer Vlaams aandoende benaming Klaterteer: onder Oosterhout vinden we de „klatersedreef”.

De Hazelaar bezat eetbare vruchten en zal om die reden goed bekend geweest zijn bij de boeren. Ook zijn zeer vroege bloei dat deze struik opvallen. De Hazelaar komen we tegen in namen als Hasselt, Hazeldonk e.d. Een gehucht onder Rijsbergen draagt b.v. de naam Hazeldonk. Mogelijk bevat ook de naam Notsel het element, in 1416 wordt de naam van dit gehucht onder Ginneken geschreven „Notasselt”.¹⁴¹⁾

Hage en hees zijn aanduidingen voor laagstammige bosjes, struikgewas. Hage kan later ook heg betekenen. Haag vinden we terug in namen als Hage, het late-re Princenhage, maar ook in veldnamen als b.v. de „Ryhage” onder Ginneken, 1634.¹⁴²⁾ Hees of heze komt verspreid voor b.v. te Oosterhout in 1489 „die Heze”.¹⁴³⁾

Lindebomen werden vanouds aangeplant bij de boerderij. Volgens Waterbolk verdween de Linde in het wild reeds in de Bronstijd uit Nederland en zou hij bij de aanvang van de jaartelling nog slechts gekweekt aan te treffen zijn geweest.¹⁴⁴⁾ Wat moeten we dan met het in 1277 nog genoemde „silva de Lindehout”, waarschijnlijk een bos op het gehucht Lijndonk. Het is toch moeilijk voor te stellen dat men een geheel bos, bestaande uit Lindebomen aangelegd heeft. Op Lijndonk stond in elk geval in het jaar 1516 nog een Linde.¹⁴⁵⁾ Lindebomen kunnen een respectabele ouderdom bereiken: de oudste Linde van Nederland staat bij Sambeek en zou uit de Karolingische tijd dateren. De bast van lindebomen was soepel en werd gebruikt als bindmateriaal.

Bij Ter Brake, onder Alphen moet een zeer oude linde gestaan hebben, die nog in deze eeuw is omgehakt. In 1624 stond op Oosteind „den grooten Linde”.^{145a)} Mast ofwel Grove Den, tegenwoordig de meest voorkomende boom, is pas begin 16e eeuw in aanplant genomen, nl. in het Mastbosch onder Breda.¹⁴⁶⁾ De boom neemt genoeg met zeer arme zandgrond. Bij Hulten, onder Gilze, bevond zich eveneens een Mastbos, net als het Mastbos te Breda bezit van de Heer van Breda.

In prehistorische tijd kwam de Grove Den ook in Nederland voor. Algemeen nam men aan dat de Grove Den in Nederland uitgestorven was, hoewel uit palynologisch onderzoek van Riezebos en Slotboom in de Mark- en Weerijdalen niet blijkt dat de soort geheel wordt weggevaagd: in de onderzochte profielen blijkt op elke diepte pollen van Pinus voor te komen.¹⁴⁷⁾ Mogelijk bleven enkele bomen op achterafgelegen plaatsen in leven?

Volgens De Grez^{147a)} zou de Den in de 16e eeuw geheel uit Noord-Brabant verdwenen zijn: 16e-eeuwse waarnemers vermelden hem niet. Als men pollendiagrammen bestudeert, die de algemene situatie in Nederland weergegeven, blijkt ook niets van het verdwijnen van de Grove Den. Zie b.v. Westhoff e.a.¹⁴⁸⁾ Waarom voerde men dan aan het begin van de 16e eeuw speciaal zaad

van Duitse Grove Dennen in voor de aanleg van het Mastbos? Veronderstelde men dat dit betere resultaten zou geven, dan het zaad van de enkele kromme Mastebomen uit de Baronie, die op enkele plaatsen nog aanwezig waren?

Vlierstruiken kwamen uiteraard het meest voor in de directe nabijheid van de huizen. Er bestaat een woord Vledder, vlier, dat „moerassige plaats” betekent en dat verward kan worden met de naam van de struik. In de akkernaam „de vlierbosch” in 1853 genoemd te Ginneken¹⁴⁹⁾ zal toch wel de struiknaam aanwezig zijn. Brem en braam zijn in de huidige volkstaal niet van elkaar te onderscheiden. De Bremberg onder Etten blijkt zo als oudste vermelding te hebben: „den Braemberg”, 1353.¹⁵⁰⁾ In 1389 wordt onder Bavel reeds genoemd „den breembtacker”.¹⁵¹⁾

Een familielid van de Brem, dat tegenwoordig nogal zeldzaam is, kwam vroeger waarschijnlijk algemeen voor: de Gaspeldoorn of Fors. Dit is een weinig winterharde struik, die gewapend is met in stekels uitlopende bladeren. Hij groeit op dorre gronden, steeds binnen een afstand van hooguit enkele honderden kilometers van de kust. Door zijn stekels was deze plant in staat de enorme begrazingsdruk van de schapen te overleven, dit in tegenstelling tot b.v. de Brem. Mogelijk leeft Fors voort in perceelsnamen als „de vorst”, te Notsel, genoemd in 1565¹⁵²⁾ en „de vorssel” op Ginderdoor, onder Chaam, 1711.¹⁵³⁾

Komen we nu tot de bespreking van de kruidachtige gewassen, waarvan de naam in toponiemen is opgetekend.

Voor de boer waren vooral belangrijk de onkruiden, de planten waar hij zijn hele leven tegen moest strijden. Het overgrote deel van de vernoemingen naar planten heeft dan ook betrekking op namen van onkruiden.

Biesvelden en Biesakkers komen bij tientallen voor. We geven slechts een voorbeeld „den biesacker”, in 1456 genoemd te Gilze.¹⁵⁴⁾ Met de naam Bies zal men zowel vertegenwoordigers van het geslacht Bies als van het geslacht Rus bedoeld hebben, en wel speciaal de Pitrus, een soort die veel aanwezig is op licht bemeste, gestoorde gronden.

Een algemene naam voor verschillende onkruiden was volgens Uittien¹⁵⁵⁾ bol, duidend op de ronde vorm van zaden of vruchten van de betreffende species. Met bol zou men bedoeld hebben soorten als Wikke, Zwarte Nachtschade, Korenbloem en Bolderik, ongetwijfeld alle eens zeer algemeen voorkomende onkruiden.

Onder Bavel vinden we in 1513 de „Bolberch”¹⁵⁶⁾, terwijl onder Gilze een gehucht voorkomt met precies dezelfde naam. Sulker of surkel is de volksnaam voor Zuring; meest in aanmerking komt de Schapezuring, een algemene soort van droge zandgrond, maar ook massaal optredend op veengronden. In Teteringen vinden we in het jaar 1702 „den sulckeracker”¹⁵⁷⁾, in Gilze in 1456 „tsulkervelt”¹⁵⁸⁾, in Ulvenhout ligt het Sulkerpad etc.

Varens zijn bekend als onderbegroeiing in bossen, maar ze komen ook nog lang voor op uit bos ontgonnen gronden. Zo b.v. op „den varenacker” onder Achtmaal, genoemd in 1740¹⁵⁹⁾, de buurtschap Varent (uit ouder Varenhout) te Princenhage etc. Verwarring is mogelijk met vaar „onvruchtbaar”.¹⁶⁰⁾

Met Netel in de veldnaam „het Netelbroek”, in 1740 genoemd onder Ginneken, zullen wel brandnetels bedoeld zijn.^{160a)}

Lies in Liesbos heeft betrekking op de Gele Lis, *Iris pseudacorus*, een forse waterplant met gele bloemen. Het Liesbos is genoemd naar de ligging bij het gehucht Lies onder Princenhage. Zeggen kwamen in de natte, zure beemden uiteraard zeer veel voor. Vandaar de naam voor een zeer laaggelegen gebied tussen Terheiden en Oosterhout „die seggen”, opgetekend in het jaar 1442.¹⁶¹⁾ Zaar heeft ongeveer dezelfde betekenis; „de zaren” te Rijen, in 1456¹⁶²⁾ zullen dus genoemd zijn naar de begroeiing met zeggen. In Wallonië is zaart, saart een ontginning.

Tente, tenkte „Boerenwormkruid” komt waarschijnlijk voor in de naam „den Tentacker”, vermeld in 1833 te Lijndonk. Boerenwormkruid groeit bij voorkeur in wegbermen, overhoeken etc. (waar is noot 163)

Zeer lastige onkruiden waren die, welke voorzien waren van wortelstokken, zoals Kweekgras, hier Panen genaamd. Op Ter Voort lag een perceel genaamd „de Coole panen”, 1699¹⁶⁴⁾, dat is dus een gedeelte van de akker met de naam Panen, in bezit van de familie Cool.

Een aparte categorie vormen de benoemingen naar de gekweekte gewassen. De boerderijen waren in de middeleeuwen grotendeels zelfvoorzienend, d.w.z. dat op een boerderij vrijwel alle gewassen geteeld werden, die de boer en zijn gezin nodig hadden. Dat waren Rogge, Haver, Gerst, Boekweit, Rapen, Peeën (= rode bieten), Vlas, Huttentut, Spurrie en Bonen.

Het meest geteelde gewas in de Baronie is eeuwenlang de Rogge geweest. Het werd ook wel koren genoemd (zo heet het hoofdgraangewas in veel landen, ook al is het Tarwe of Maïs). Rogge had verschillende voordelen: het kon jaren achtereenvolgend op hetzelfde perceel gekweekt worden, zonder dat er ziekten in optraden. Het was goed aangepast aan ons natte, koele klimaat en voldeed ook op arme zandgronden nog redelijk. Talrijke perceelsnamen wijzen op de verbouw van dit gewas. We noemen b.v. „de rogheyninge”, te Bavel, 1552.¹⁶⁵⁾ Nadelen van Rogge waren, dat het gewas wel eens uitwinterde (bij een koude, sneeuwarme winter) en dat er nogal eens moederkoorn (een schimmelziekte) in optrad. Dit moederkoorn geeft een aantasting van de bloedvaten (St.-Vitusdans). Naast Rogge kwamen Haver en Gerst voor, het laatste gewas vooral voor de bereiding van bier. Tarwe was een luxe en vereiste bovendien een vruchtbare bodem. Alle drie zijn ze in toponiemen rijkelijk vertegenwoordigd. Een apart soort Haver was de evie of Zwart Haver, waarvan de korrels wat lichter waren dan van de gewone. Evie vinden we in b.v. Evenberg terug.

Een gewas dat in de late middeleeuwen in belang sterk toenam was de Boekweit: de korrels van dit gewas (een Duizendknopige) werden vooral gebruikt voor de bereiding van pannenkoeken en pap. Boekweit is ook al uit de prehistorie bekend, maar is mogelijk in de vroege middeleeuwen niet meer geteeld. Voor Noord-Brabant zou de eerste vermelding van de Boekweit dateren uit 1392¹⁶⁶⁾, voor de Baronie uit 1442.¹⁶⁷⁾ Boekweit kon zelfs op de armste zandgronden nog een redelijke opbrengst leveren, als het gewas tenminste niet door late nachtvorsten werd vernietigd. Een veldnaam met Boekweit is „den

boecweytdonck”, 1680, te Notsel.¹⁶⁸⁾ Bonen werden in grote hoeveelheden gekweekt, getuige de talrijke Boonakkers, Boonlanden, Boontuinen etc. Waren ze vooral bedoeld voor paarden? in 1414 wordt op Strijbeek melding gemaakt van „den boenacker”.¹⁶⁹⁾

Rode bieten vormden ook een bekende teelt; ze worden wel eens verward met de voederbieten en de suikerbieten, die beide echter pas in de 19e eeuw in het teeltplan werden toegepast. Rapen werden oorspronkelijk geteeld voor de olie, die uit zaden gewonnen werd. Na de opkomst van het Koolzaad, dat een betere olie en hogere opbrengst gaf, degradeerden de Rapen tot veevoer en werden ze voordat ze in bloei kwamen groen geoogst. In 1664 spreekt men in Ginneken van „den Raepacker”¹⁷⁰⁾: in 1435 lag op Strijbeek reeds „die Raephof”.¹⁷¹⁾

Vlas werd verbouwd voor de bereiding van linnen. Vlassaard komt als toponiem bijna in elk gehucht voor, b.v. in 1527 op de Bolberg „de vlassaert”.¹⁷²⁾ Huttentut, een oliehoudend gewas, werd in noordelijk Nederland vanaf ca. 500 v. Chr. geteeld¹⁷³⁾; in de Baronie heet dit gewas Karmil. Na het verwijderen van de zaden om daar olie uit te slaan, werden de stengels verwerkt (samen met berkenrijs) in bezems. Op Galder vinden we in 1856 „de Karmilakker”.¹⁷⁴⁾

(wordt vervolgd)

Noten

⁷⁶⁾ Edelman, C.H. en A.W. Edelman-Vlam: Bijdrage tot de ontginningsgeschiedenis van enige agrarische nederzettingen op de zandgronden, Boor en Spade, 12, 1963.

⁷⁷⁾ Koch, A.F.: Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299, I, nr. 334.

⁷⁸⁾ Cerutti, I, nr. 334.

⁷⁹⁾ Cerutti, nr. 49.

⁸⁰⁾ Erens, nr. 45.

⁸¹⁾ Stichtingsbrief van het Kapittel van de Grote Kerk te Breda, Rijksarchief Brussel, Hs. 4472; Afschrift van P. Scherft bewaard in GAD, Archief van het Archief nr. 20.

⁸²⁾ Cerutti, II, nr. 373.

⁸³⁾ Moerman, p. 102.

⁸⁴⁾ Molemans, J.: Bijdrage tot de bewonings- en ontginningsgeschiedenis, voornamelijk in het licht van de namenvoorraad, Naak. Bijlage LXIV, 1974, p. 292.

⁸⁵⁾ Gysseling, M.: Voornaamste bestanddelen van zuidnederlandse plaatsnamen, Naamk. 13, 1981, p. 75.

⁸⁶⁾ zie 84.

⁸⁷⁾ zie nr. 7.

⁸⁸⁾ Cijnsboek van de H. Geest, GAB afd. II-17, f10.

⁸⁹⁾ R256, f18

⁹⁰⁾ Cerutti, I, nr. 119.

⁹¹⁾ R419, f220.

⁹²⁾ R419, f73.

⁹³⁾ Cerutti, nr. 100.

⁹⁴⁾ P108, fg^v.

⁹⁵⁾ R698, f25.

⁹⁶⁾ P108, f2^v.

⁹⁷⁾ P121, f966^v.

⁹⁸⁾ Cerutti, I, nr. 104.

⁹⁹⁾ P108, f3.

¹⁰⁰⁾ Riezebos, P.A. and Slotboom, R.T.: Some data on the Holocene deposits in the Mark and Weerijns valleys, Geologie en Mijnbouw, Vol. 49 (2), 1970.

¹⁰¹⁾ R536, f72.

¹⁰²⁾ P1279, f1.

¹⁰³⁾ Heerlijheidsarchief Wernhout, berustend in RAB, nr. 29.

¹⁰⁴⁾ A. Verhulst, geciteerd in „De Stem” van zat. 23 febr. 1980.

¹⁰⁵⁾ P1256, letter G, f1.

¹⁰⁶⁾ P118, f72^v.

¹⁰⁷⁾ R421, f159.

¹⁰⁸⁾ R681, f179.

¹⁰⁹⁾ Erens, A.: Oorkonden der abdij Tongerlo, III, nr. 640.

¹¹⁰⁾ Deken de Bo's kruidwoordenboek, bewrocht en uitgegeven door Joseph Samyn, Gent, 1888, Facsimile Herdruk, 1970.

- 111) Helsen, J.: Toponymica in Kempische grensafbakeningen, Meded. XXXI, 1955, p. 35.
- 112) De Bont, p. 69.
- 113) Cerutti, nr. 207.
- 114) Verdam, J.: Middelnederlandsch Handwoordenboek, Zie ook: Veldnamen in de voormalige gemeente Ginneken en Bavel, deel . . (te verschijnen): Heusdenhout.
- 115) Carnoy, A.: De olm in de Naam- en taalkunde, Meded. 34, 1958, p. 7.
- 116) De Bo, zie 110.
- 117) R256, f30.
- 118) Cerutti, I, nr. 103.
- 119) Weynen, A.: Noordbrabantse plaatsnamen, V, nr. 22, Meded. XXVII, 1951.
- 120) Cerutti, I, nr. 75.
- 121) Goor, Thomas Ernst van: Beschryving der Stadt en Lande van Breda, 1744, Herdruk. p. 426.
- 122) Cerutti, I, nr. 83.
- 123) P108, f4.
- 124) R679, f39.
- 125) P1255, ongefolieerd.
- 126) R419, f226^v.
- 127) R424, f357.
- 128) Zie 110.
- 129) Cerutti, I, nr. 165.
- 130) Cerutti, II, nr. 368.
- 131) Verdam, zie 114.
- 132) P118, f177^v.
- 133) Cerutti, II, nr. 754.
- 134) De Bo, p. 146.
- 135) R678, f217.
- 136) P118, f145^v.
- 137) R436, f96^v.
- 138) R425, f138.
- 139) R685, f259^v.
- 140) R777, ongefolieerd.
- 141) Erens, nr. 228.
- 142) P118, f110.
- 143) Zie 81.
- 144) Waterbolk, H.T.J. in Br. Heem I, 1949, p. 62.
- 145) R424, f306.
- 145a) P1259, f49^v.
- 146) Buiks, Chr.: Veldnamen in de voormalige gemeente Ginneken en Bavel, deel ? (te verschijnen): Ginneken.
- 147) zie 100.
- 147a) Grez, Jhr. Mr. de: De Dennenteelt in Noord-Brabant, Handelingen van het Prov.Gen. van Kunsten en Wet. in N.-Br. over het jaar 1873, Den Bosch, 1873, p. 29.
- 148) Westhoff, V. e.a.: Wilde Planten, flora en vegetatie in onze natuurgebieden, deel 3, p. 43.
- 149) Notariële Archieven na 1844 (Nieuwe notarissen) nr. 161, akte 1690.
- 150) Cerutti, I, nr. 207.
- 151) Leenboek van Ypelaar, RAB, Aanwinst 1953, XVIII-12.
- 152) R683, f74.
- 153) R777, ongefol.
- 154) P108, f87^v.
- 155) Uittien, Dr. H.: De Volksnamen van onze planten, Thieme, 1946, p. 21.
- 156) R421, f230.
- 157) R557, f251.
- 158) P108, f32.
- 159) Heerlijkeheidsarchief Wernhout in RAB, Leenboek nr. 29, f38^v.
- 160) Helsen, J.: Plaatsnamen der Antwerpse Kempen. Nomina Geografica Flandrica, Top, VI, Brussel 1938.
- 160a) R.G. 91, f39^v, berustend in GAB.
- 161) R256, f10.
- 162) R256, f10.
- 163) P108, f4.
- 164) P121, f921^v.
- 165) R680, f154^v.
- 166) Smulders, F.W.: Een proefschrift over tijdpachten, Br.Heem VII, 1955, p. 55.
- 167) Cerutti, II, nr. 491.
- 168) R697, f171^v.
- 169) Cijnsboek van de H. Geest, GAB, afd. II-17, f22.
- 170) R695, f224.
- 171) Erens, nr. 329.
- 172) R676, f84.
- 173) Zeist, W. van: Prehistoric and early historic food plants in the Netherlands, Paleohistoria, Vol. XIV, Groningen, 1968.
- 174) Nieuwe Notarissen, N164, nr. 2535 (berust in GAB)